
Inkunábule v knihovně Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy

Martin Boukal, Anna Boukalová

Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta

KLÍČOVÁ SLOVA

inkunábule – prvotisky – kodikologie – knižní vazba – mechanické poškození – biologické napadení – biblistika – liturgika – Univerzita Karlova – Knihovna KTF UK

KEY WORDS

incunable – prints – codicology – bookbinding – mechanical damage – biological colonization – Biblical studies – liturgy – the Charles University – the Catholic Theological Faculty library, Charles University

INCUNABLES IN THE CATHOLIC THEOLOGICAL FACULTY LIBRARY, CHARLES UNIVERSITY

The article deals with a set of incunables from the Catholic Theological Faculty library, Charles University, in particular with the first modern survey of the collection as a whole. The paper provides the professional public with a list of all the titles (or, more precisely, its individual volumes within the published series) and their publishing history; furthermore, it pays attention to the provenience notes, or the circumstances under which they were deposited at their current place. The individual volumes are further being investigated from the viewpoint of codicology, above all, in terms of the bookbinding execution, print and decoration. It also focuses on the physical condition of the bookbindings and the previous treatments if they were carried out.

1 | Historie knihovny, *Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy*, <https://www.ktf.cuni.cz/KTF-1711.html>, vyhledáno 14. 4. 2022.

2 | Ibidem.

3 | Srov. Misijní poslání knihovny, *Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy*, <https://www.ktf.cuni.cz/KTF-1712.html>, vyhledáno 14. 4. 2022.

4 | V rámci katalogizace byl nalezen rukopisný Jakubitský misál, jehož podoba by podle ústního podání teoložky Mlady Mikulicové mohla odpovídat 10. století. Tato domněnka však nebyla dosud jednoznačně potvrzena.

5 | Uvedme např. *Janua linguarum reserata* Jana Amose Komenského (1592–1670) pravděpodobně z roku 1633 nebo *Corpus Doctrinae Christianae* Philippa Melanchtona (1497–1560) z roku 1572.

6 | Např. sebrané spisy sv. Jana Zlatoústého (347/9–407) z roku 1785, z děl židovských autorů jmenujme sebrané spisy Josefa Flavia (37 po Kr. – ca. 100) z roku 1782.

Knihovna Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy (dále KTF UK) je pozoruhodnou a velmi bohatou knižní sbírkou z oblasti teologie, filosofie, historie a dějin umění i dalších oborů. Ve své současné podobě navazuje na Knihovnu liturgické pokoncilní obnovy, založenou apoštolským administrátorem pražské arcidiecéze a pozdějším arcibiskupem Františkem kardinálem Tomáškem (1899–1992) roku 1968.¹¹ V letech 1992–2004 fungovala ve správě České křesťanské akademie, od roku 1997 jako Centrální katolická knihovna. Již roku 1996 knihovna nalezla své současné umístění v budově Arcibiskupského semináře v pražských Dejvicích, kde sídlí i KTF UK, a začala tak sloužit akademické veřejnosti. V této době měla KTF UK zároveň svou vlastní knihovnu, 28. února 2005 však došlo ke sloučení obou institucí pod názvem Centrální katolická knihovna Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy (CKK KTF UK).¹² V současné době je užíván zkrácený název Knihovna KTF UK.

Knihovna dnes čítá okolo 200 tisíc jednotek, své služby poskytuje jak interním uživatelům (studentům, vyučujícím a ostatním zaměstnancům Univerzity Karlovy; zaměstnancům Arcibiskupství pražského), tak externím uživatelům (studentům, učitelům a zaměstnancům ostatních škol, jakož i široké veřejnosti), a slouží také jako depozit knižních pozůstatostí některých významných osobností z katolického prostředí, např. pražského arcibiskupa Miloslava kardinála Vlka (1932–2017) nebo literárního historika Jaroslava Meda (1932–2018).¹³

Součástí knihovny je vedle novodobých titulů také relativně bohatá sbírka rukopisů a starých tisků, čítající na 976 svazků. Nejstarší exemplář pochází snad až z 10. století,¹⁴ nejmladší z roku 1800. Tematicky přirozeně převažují teologické spisy, zejména biblistického a pastorálního zaměření, dále Bible, liturgické knihy, ale také postily, historické spisy, cestopisy nebo hudebniny. Nacházíme zde většinou spisy katolických autorů, v menším počtu však i díla autorů protestantských,¹⁵ výjimečně narazíme také na spisy autorů křesťanského východu, případně autorů židovských nebo jiných.¹⁶ Z jazykového hlediska drtivě převažují spisy latinské a (zvláště v případě mladších, osvícenských titulů) německé, dále samozřejmě české, v menší míře pak nalézáme i jiné evropské jazyky, zejména italštinu a francouzštinu, jednotlivě se pak vyskytují knihy hebrejské nebo arabské.

Z hlediska provenienčního je sbírka rukopisů a starých tisků Knihovny KTF UK velmi pestrou směsicí, kde na základě rozličných signatur, pečeti či jiných provenienčních značek můžeme dohledat celou škálu míst, odkud jednotlivé knihy na své současné místo doputovaly. Nejvíce svazků (119) pochází z knihovny bohosloveckého semináře v Litoměřicích. Ty se do sbírek knihovny dostaly s největší pravděpodobností v souvislosti s působením Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakulty v Praze, která po svém vykazání komunistickou mocí ze svazku Univerzity Karlovy roku 1950 sídlila v letech 1953–1990 právě v Litoměřicích. Menší soubor jedenácti knih byl původně součástí fondu knihovny teologické fakulty Německé univerzity v Praze. Vedle toho nacházíme fondy pocházející z různých církevních institucí (např. zrušených jezuitských kolejí či z farních knihoven) nebo z pozůstatostí jednotlivců. Zde nacházíme mj. knihy původně patřící významnému

jezuitskému kazateli Janu Libertinovi (1689–1756), knězi a spisovateli Innocenci Antonínu Frenclovi (1818–1862), knězi a obrozenci Václavu Beneši Třebízskému (1849–1884) či pražskému světícímu biskupovi a historikovi Antonínu Podlahovi (1865–1923). Mezi původně soukromými fondy svou velikostí vyniká 27 svazků čítající fond z pozůstalosti litoměřického biskupa a pozdějšího vídeňského arcibiskupa Vincence Eduarda Milde (1777–1853). Kromě českých provenienčních vpisků nalézáme v menším počtu i vpisky zahraniční, konkrétně z dnešního Německa.¹⁷

V rámci celé sbírky zaujímá jedinečné postavení soubor dvanácti inkunabulí. Tento soubor dosud nebyl předmětem uceleného odborného zkoumání.¹⁸ Předkládaný článek si proto klade za cíl seznámit s ním odbornou veřejnost. Ve stručnosti se snaží popsat jak provedení vazeb a fyzický stav jednotlivých svazků, tak také historii jejich vydání a případných pozdějších proveniencí.

Přehled fondu inkunabulí a popis jejich stavu

Nejstaršími inkunábulemi ve sbírkách Knihovny KTF UK jsou **tři svazky s částmi latinské Bible** (evidenční číslo 7, 8 a 9)¹⁹, opatřené glosami pseudo-Walafrida Strabona (808–849) a interlineárními glosami Anselma z Laonu (1050–1117). Vzhledem k tomu, že v žádném ze tří svazků nebyly dochovány žádné vydavatelské údaje, byla prvotní identifikace odkázána na rukopisný lístek: „*Inkunábule latinské Bible s glosami Waltra Strabo z roku 1480.*“ Přesnější údaje byly dále dohledány v mezinárodní databázi *Incunabula Short Title Catalogue* (dále ISTC), kde celá ediční řada figuruje pod jednotným kódem ib00607000. Podle ní došlo k vydání snad ještě dříve, každopádně nikoli po roce 1480. Konkrétně se jedná o první díl, obsahující pět Knih Mojžíšových, třetí díl, obsahující Starý zákon bez Knih Mojžíšových a knihy Jozue, a čtvrtý díl, obsahující Nový zákon. Všechny tři svazky byly vydány štrasburským tiskařem a nakladatelem Adolfem Ruschem († 1489), místem vydání byl podle databáze ISTC Štrasburk.¹⁰ Databáze *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* jako místo vydání rovněž uvádí Štrasburk. Adolf Rusch měl podle tohoto pramene celé dílo vytisknout buď nejpozději roku 1480 (tuto variantu uvádí jako pravděpodobnější), nebo až po 23. září 1481.¹¹ Petr Voit v *Encyklopedii knihy* se však domnívá, že místem vydání byla Basilej a že Rusch při vydání spolupracoval s dalším tiskařem, snad v Basileji působícím Johannem Amerbachem starším (cca 1443–1513),¹² který při realizaci tisku s ohledem na hlavní a komentářový text poprvé použil kombinované zrcadlo sazby.¹³ [Obr. 1]

Všechny tři díly jsou svázány v jednotné celousňové vazbě foliového formátu s dřevěnými deskami. Pokryv je tvořen s největší pravděpodobností jirchou se slepotiskovou výzdobou desek, kde nalézáme rámovou kompozici tvořenou dvěma do sebe vsazenými dvoulinkovými rámy s rostlinnými motivy. Vnitřní část kompozice je pak zdobena dvoulinkovými kosočtverci, vyplněnými geometrickým motivem. Hřbet je bez výzdoby s viditelnými vazy. Stav svazků však neumožňuje detailnější zkoumání provedení vazby bez nutnosti invazivního zásahu. Na všech

7 | Konkrétně nalézáme větší počet knih s exlibris jezuitské koleje v bavorském Ingolstadtu a akademické knihovny tamtéž. Dále se jednotlivě vyskytuje Hallenberg v Severním Porýní-Vestfálsku a bavorský Pasov.

8 | Stručný popis fondu nalézáme v diplomové práci na FF UK Ivany Kafkové z roku 2011 *Průzkum fondů starých tisků a rukopisů fakultních knihoven Univerzity Karlovy v Praze*. Tato práce však vznikla ještě před knihovnickým a bibliografickým zpracováním fondu a sbírkou inkunabulí se téměř nezabývá, resp. pouze konstatuje, že ve fondu se nachází „*minimálně 1 svazek inkunábule.*“ – Ivana Kafková, *Průzkum fondů starých tisků a rukopisů fakultních knihoven Univerzity Karlovy v Praze* (diplomová práce), Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2011, s. 42.

9 | Interní soupis starých tisků Knihovny KTF UK inkunábule neřadí chronologicky a prokládá je jinými, mladšími tisky. Tento článek však volí chronologické pořadí.

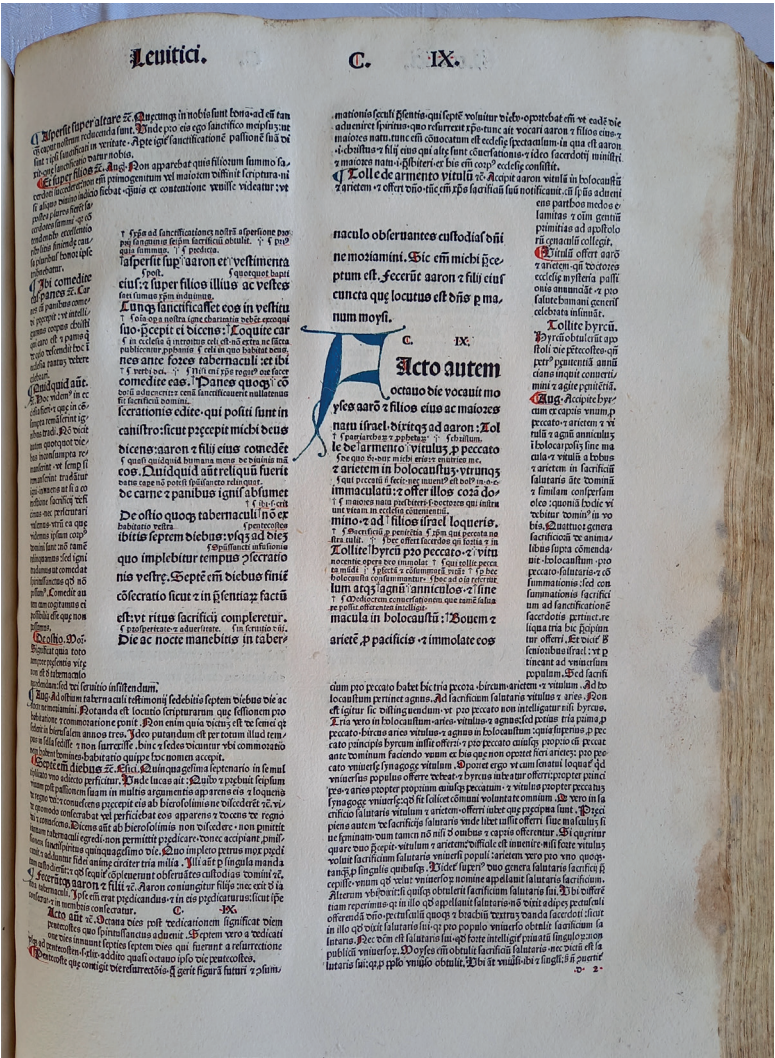
10 | Biblia latina. With the Glossa Ordinaria of pseudo-Walafrid Strabo and interlinear glosses of Anselmus Laudunensis, *Incunabula Short Title Catalogue. The international database of 15th-century European printing*, <https://data.cerl.org/istc/ib00607000>, vyhledáno 16. 4. 2022.

11 | GW 04282, <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>, vyhledáno 26. 8. 2022.

12 | PV [Petr Voit], heslo Adolf Rusch, in: Petr Voit, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Adolf_Rusch, vyhledáno 15. 4. 2022.

13 | Kombinované zrcadlo je způsob sazby používající dvě odlišné velká písmena na jedné straně, např. za účelem oddělení dvou tematických celků. V tomto případě je tak rozlišen vlastní biblický text a připojené komentáře. – PV [Petr Voit], heslo Johann Amerbach, in: Voit, *Encyklopedie knihy* (pozn. 12), https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Johann_Amerbach, vyhledáno 15. 4. 2022.

Obr. 1 Bible s glosami pseudo-Walafrida Strabona (ne po r. 1480), ev. č. 7, ukázka kombinovaného zrcadla sazby. Foto: Martin Boukal

14 | Karina Sojková, *Kovové prvky v knižní vazbě, jejich vývoj, výroba, restaurování a konzervace* (diplomová práce), Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, Litomyšl 2010, s. 61.

15 | Ibidem, s. 68.

třech svazcích dále nacházíme velmi dobře zachované kování, a to v podobě plastických litých nárožnic a středového kování. To má čtvercovou základnu s vykrajovanými okraji a ozdobnou výdutí uprostřed. Deltoidní nárožnice jsou provedeny s vykrajovanými okraji, perforacemi v ploše tvořícími rostlinný motiv a s kbelíčkovými puklami. Jak podoba středového kování,^[14] tak podoba nárožnic^[15] odpovídá době vzniku svazku, tedy druhé polovině 15. století. Spony byly ze všech svazků druhotně odstraněny, stále však můžeme pozorovat obdélníkové štítky s vykrajovanými okraji a rostlinným dekorem a torza usňových řemínků. S největší pravděpodobností se jednalo o háčkové spony s průřezovou záchytkou.

Useň vlivem stárí a nečistot změnila barvu z původní bílé na dnešní spíše šedo-bílo-hnědý odstín. Ve všech třech případech je vazba relativně dobře zachována, výjimku tvoří díl s evidenčním číslem 7, kde nacházíme jak mechanická poškození v podobě protržení usňového pokryvu, tak menší porušení způsobené pravděpodobně propálením. [Obr. 2] Kromě toho ukazují dřevěné desky značné napadení dřevokazným

Obr. 2 Bible s glosami pseudo-Walafrida Strabona (ne po r. 1480), ev. č. 7, celousňová vazba s kováním, detail poškození vazby. Foto: Martin Boukal

hmyzem, pozorujeme typické výletové otvory i jemné požery prostupující celou vazbu i knižní blok. U zbývajících dvou svazků sledujeme daleko nižší míru tohoto druhu biologického napadení, mechanické poškození se omezuje nanejvýš na odření a porýpání pokryvu. V případě čísla 9 nalézáme i stopy po poškození hmyzem, ovšem v daleko menší míře než u čísla 7. Na všech třech svazcích rovněž nacházíme velmi dobře zachované kování jak na rozích desek, tak v podobě středových pukel. Patrně jsou rovněž stopy po sponách, jež byly následně odstraněny.

Rovněž papírový, ze složek vyskládaný knižní blok všech tří svazků je relativně dobře zachován, pozorujeme pouze mírné rozevírání vlivem stárí a chybějících spon a opotřebování bloku na ořízkové straně. Latinský text je vytištěn, jak již bylo zmíněno výše, pomocí kombinovaného zrcadla antikvou černé barvy a doplněn iluminovanými iniciálami střídavě modré a červené barvy, a to v obou typech sazby. Rukopisnými zásahy červeným inkoustem jsou zdobena také záhlaví. Důležitější tematické celky jsou odděleny propracovanějšími iniciálami opět v modro-červeném provedení. [Obr. 3] Výjimku tvoří první strana tisku,

Obr. 3 Bible s glosami pseudo-Walafrida Strabona (ne po r. 1480), ev. č. 7, detail iniciály. Foto: Martin Boukal

16 | Např. Biblia latina [Basel: Johann Amerbach], 1482, *Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt*, <http://tudigit.ulb-tu-darmstadt.de/show/inc-iii-104>, vyhledáno 16. 4. 2022; nebo Biblia latina, *Universitäts- und Stadtbibliothek Köln*, [https://www.ub.uni-koeln.de/cdm/compound-object/collection/inkunabeln/id/57449/rec/1](https://www.ub.uni-koeln.de/cdm/compound/object/collection/inkunabeln/id/57449/rec/1), vyhledáno 25. 8. 2022.

17 | Biblia latina, *Incunabula Short Title Catalogue* (pozn. 10), <https://data.cerl.org/istc/ib00573000>, vyhledáno 16. 4. 2022; tisk nacházíme i v databázi *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* pod číslem GW 04248.

kde jsou iniciály výrazně barevnější, v zelené, červené i v modré barvě, doplněné zlatým zdobením. Výtvarná výzdoba první strany je dále obohacena o rostlinné motivy při spodním okraji strany. Vyjma zmíněných zásahů hmyzem nepozorujeme v žádném ze svazků jiná výraznější poškození s výjimkou zahnědnutí a mírného zkroucení papíru vlivem vlhkosti.

Co se týče provenienčních záznamů, v tisku č. 7 nacházíme pravděpodobně provenienční vpisek vepsaný do iluminace na první straně, který se ovšem vlivem vlhkosti rozpil a není čitelný. Číslo 8 obsahuje na podobném místě částečně čitelný provenienční vpisek z roku 1708 „*Hic liber ex (...) Magistratus Misensis (...) decanatu Misensi A. 1708.*“ Na jejím základě lze vyslovit domněnku, že buď tento konkrétní svazek nebo i další z této řady byly po jistou dobu uloženy v saské Míšni. Jiné záznamy nenacházíme s výjimkou stop po stržených štítcích na hřbetech, jež patrně nesly signatury.

Chronologicky druhým v pořadí je výtisk latinské Bible. Ani v tomto případě nebyly nalezeny primární vydavatelské údaje, identifikace byla proto provedena především na základě nápisu na hřbetu knihy *Biblia latina 1482* a dále vloženého rukopisného lístku s textem: „*Biblická inkunábule z roku 1482.*“ Na základě těchto indicií a na základě následného srovnání s jinými digitalizovanými výtisky^[16] byl zkoumaný výtisk v databázi ISTC ztotožněn s titulem **Biblia latina** (evidenční číslo 2, kód ISTC ib00573000), vydaným v Basileji roku 1482 výše jmenovaným tiskařem Johannem Amerbachem starším.^[17]

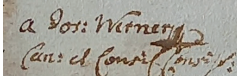
Kniha je svázána v celousňové vazbě foliového formátu s dřevěnými deskami. Na hřbetě pokrytém bílou usní s viditelnými vazy nacházíme červeným inkoustem provedený nápis „*Biblia latina*“ spolu s doplněným datem 1482. Zde se jedná zřejmě o pozdější – nejspíše barokní – úpravy vazby související s dobovým estetickým cítěním a barokními knihařskými trendy. Desky jsou pak pokryty hnědou, tříslem činěnou usní se slepotiskovou výzdobou tvořenou rámovou kompozicí se dvěma dvoulínkovými do sebe vsazenými rámy doplněnými o rostlinné motivy. Vnitřní část je zdobena dvěma diagonálně se křížícími dvoulínkami s drobnými motivy pětilistých růží. Na přední i zadní desce dále sledujeme jasně patrné stopy po druhotně snesených, zřejmě deltoidních nárožnicích, ve středu desek pak nacházíme drobné vpichy, jež by mohly být stopami po upevnění středového kování. Na obou deskách dále nacházíme nezdobené obdélníkové štítky háčkových spon s průřezovou záchytkou.

Přestože pozorujeme jistá mechanická poškození, především přetržené krajní vazy mezi hřbetem a deskami (po jednom z každé strany u obou desek), nachází se vazba v relativně zchovalém stavu. Usňový povrch je poškozen na přední desce, a to nejen vlivem opotřebení, ale zřejmě také necitlivého odstranění kování a v některých případech dokonce vandalismu v podobě rytí do desky. Žádné z těchto poškození však nemá fatální vliv na soudržnost svazku.

Knižní blok je tvořen složkami z ručního papíru. Barva tisku je černá, doplněná patrně rukopisnými zásahy červeným inkoustem v podobě podtrhávání, případně složitější výzdoby záhlaví a obtažení interpunkce. Novozákonní text doplňují četné tištěné marginálie odkazující na Starý zákon, ve starozákonním textu však marginálie nenacházíme. Tisk doplňují rukopisné, barevné i technicky pečlivě propracované iniciály, méně významné tematické celky pak uvozují rukopisné iniciály jednoduššího provedení. [Obr. 4] Iniciály se postupem knihy stále více zjednodušují a propracované iluminace nacházíme stále méně. Blok je celkově relativně kompaktní, pouze se v důsledku chybějících spon a poškozené vazby lehce rozevírá. Ve spodní části knihy pozorujeme stopy po zasažení vlhkostí v podobě zahnědnutí a lehkého zkroucení. Uprostřed bloku jsou dále patrné drobné pozůstatky po zásahu hmyzu. Na první tištěné straně nacházíme otisk razítka s textem „*Wenceslaus Leopoldus princeps archiepiscopus Pragae*“ a s nečitelným motivem uprostřed, snad heraldickým znakem. Pravděpodobně se jedná o exlibris, jež můžeme ztotožnit s Václavem Leopoldem Chlumčanským z Přestavlk a Chlumčan (1749–1830), biskupem litoměřickým v letech 1801–1814 a arcibiskupem pražským v letech 1814–1830. Jiné stopy po signaturách ani žádné další provenienční poznámky nenalézáme.

Třetí v pořadí je torzo **Bible pražské** (evidenční číslo 5, kód ISTC ib00620000), vydané v srpnu roku 1488 v Praze – jedná se o jedinou inkunábuli z tohoto fondu, jež byla vytištěna na našem území. Historik Zdeněk Václav Tobolka (1874–1951) její vydání přisoudil roku 1910 Janu Kampovi, doloženému na listině pražského kramáře a konšela Severina z roku 1499 jako „*tovařiš jeho Johannes řečený Kamp impresor*“, v samotné Bibli však Kampovo jméno schází.^[18] O Kampově tiskařské činnosti nenacházíme ani jiné hodnověrné prameny, a je k ní proto

18 | PV [Petr Voít], heslo Tiskař Pražské bible, in: Voít, *Encyklopedie knihy* (pozn. 12), https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Tiska%C5%99_Pra%C5%B5sk%C3%A9_bible_%E2%80%93_Praha, vyhledáno 15. 4. 2022.

Recenzovaná část

[illegible]

Inkunábule v knihovně Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy

25 | Missale Olomoucense (Olmütz), *Incunabula Short Title Catalogue* (pozn. 10), <https://data.cerl.org/istc/im00678000>, vyhledáno 22. 7. 2022. Kromě tohoto data můžeme v Databázi prvotisků, starých tisků a map Národní knihovny ČR nalézt jako možné datum vytištění také 29. března, srov. *Missale Olomoucense, STT – Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450–1800*, https://aleph.nkp.cz/F/NII45IF4L4CNL3MNAGT21PHVJ9LS2AMUQD7TDTHTCTVETC8AF2R-19738?func=full-set-set&set_number=582757&set_entry=000128&format=035, vyhledáno 22. 7. 2022.

26 | [PV] Petr Voit, heslo Georg Stuchs, in: Voit, *Encyklopedie knihy* (pozn. 12), https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Georg_Stuchs, vyhledáno 15. 4. 2022.

27 | Farnost 30. 6. 2009 zanikla, dnes je součástí farnosti Štěchovice: Filiální kostel sv. Petra a Pavla, Slapy, *Katalog Pražského arcibiskupství*, <https://katalog.apha.cz/web/chramy/342>, vyhledáno 22. 7. 2022.

Také další inkunábule, přestože nebyla vytištěna na našem území, je úzce svázána s českým, respektive moravským prostředím. Jde o výtisk **Olomouckého misálu** (evidenční číslo 1, kód ISTC im00678000), pocházející z roku 1499. [Obr. 6] Prvotní identifikace byla provedena znovu na základě sekundárně doplněných údajů, v tomto případě pomocí rukopisného vpisku na předeštlí: „*Missale Romanum hoc impressum Nürnbergae, anno Domini 1499.*“ Srovnáním s dalšími výtisky v databázi ISTC poté můžeme doplnit další vydavatelské údaje: Jako konkrétní datum vytištění je uveden 30. březen.¹²⁵ Rovněž tiskaře můžeme v tomto případě hodnověrně identifikovat. Je jím v Norimberku působící Georg Stuchs (též Stöchs nebo Stüchs, †1520), který se ve své práci specializoval na tisk liturgických knih, především misálů a breviářů.¹²⁶

Popisovaný konkrétní výtisk pochází z majetku farnosti ve středočeských Slapech.¹²⁷ Důkaz nám o tom podává především vložený dopis datovaný 17. prosince 1874 (jméno adresáta bohužel neznáme, podle oslovení víme pouze, že se jednalo o kanovníka), kde slapský farář V. Babický zapůjčuje misál na blíže nespecifikovanou výstavu. Slapské farnosti se týká rovněž donační vpisec přímo v misálu na straně 183 datovaný k roku 1644 na připomínku darování stříbrného pozlaceného kalicha Jiřím Dragsikem a jeho (pravděpodobně) manželkou Dorotheou: „*Dominus Georgius Dragsik Cum D. Dorothea Calicem Argenteum et Deauratum Ecclesiae Slappensi Donavit A. MDCXLIV.*“

Obr. 6 Olomoucký misál (1499), ev. č. 1, silně mechanicky poškozená usňová vazba se zbytky kování. Foto: Martin Boukal

Z hlediska provedení se jedná o svazek foliového formátu svázaný do celousňové vazby. Pokryv je tvořen hnědou, tříslím činěnou usní, na níž vidíme pozůstatky slepotiskové výzdoby, zejména kompozici dvou do sebe vsazených dvoulinkových rámců. Knižní desky jsou tvořeny dřevěnou deskou, nasazenou provlečením pravých vazů skrz desku a jejich zakolíčkováním. Na přední i zadní desce nalézáme pozůstatky mosazného plastického kování, konkrétně středové kování čtvercového tvaru základny s ozdobnými výdutěmi a puklou uprostřed, a dále některé¹²⁸ deltoidní nárožnice s puklou, ornamentálním a rostlinným motivem a perforovanou základnou plochy nárožnice, vše v provedení, jež odpovídá 2. polovině 15. století.¹²⁹ Nacházíme rovněž pozůstatky dvou háčkových spon s obdélníkovým štítkem a průřezovou záchytkou.

Knižní blok je vyskládaný ze složek z ručního papíru, vyšitý na tři pravé dvojité motouzové vazby a dva jednoduché motouzové zapošivací vazy. Samotný tisk je proveden v černé barvě, rubriky jsou vytištěny, jak je u misálů obvyklé, červeně. Střední část s mešním kánonem (s. CLXIII–CLXXXVI) je opatřena mensurální notací ve čtyřlínkové rubrikované osnově. Součástí misálu jsou též dva větší dřevorezy. První, nacházející se na rubu titulní strany, zobrazuje biskupský znak Stanislava I. Thurza (1470–1540), biskupa olomouckého v letech 1496–1540.¹³⁰ [Obr. 7] Druhý, uzavírající mešní kánon, je vyobrazením ukřižování Krista s Pannou Marií a sv. Janem. Vedle toho nacházíme rovněž několik propracovanějších dřevorezových iniciál. V rámci misálu dále sledujeme celou řadu provenienčních stop. Na předeštlí je nekvalitně otištěno razítko, s největší pravděpodobností pražského kněžského semináře, a dále jsou zde dva rukopisné signaturní záznamy, jeden vlepený a druhý přímo vepsaný na předeštlí. Na deskách dále nacházíme otisky pečeti, míra jejich poškození však znemožňuje bližší identifikaci.

Z celého souboru prvotisků v Knihovně KTF UK je tento misál jednoznačně v nejhorším stavu. U knižní vazby došlo ke ztrátě velké části pokryvu, takže je na obou deskách dochován pouze fragmentárně a na hřbetu chybí úplně. Dalším rozsáhlým poškozením je utržení knižní desky v drážce. Její úplné oddělení vedlo k výraznému poškození listů zejména na začátku a konci knihy. Dále chybí velké části papírové podložky, na listech je řada drobných i větších trhlin, listy z knihy vypadávají, některé se zachovaly pouze částečně, v několika případech došlo dokonce k vyřezávání listů z knihy, které se tak nedochovaly vůbec. Dochované části kování jsou v relativně dobrém stavu s výjimkou zadního středového kování, kde se dochovala pouze pukla a fragmenty základny. Vzhledem k významu tohoto svazku spočívajícímu jednak v jeho stáří, jednak ve skutečnosti, že jde o důležitý příklad české liturgické knihy z předtridentského období, by bylo více než žádoucí svěřit jej v brzké době do péče restaurátorů.

Zbývajících šest inkunábulí náleží do jedné ediční řady. Jedná se o různé díly **Bible, opatřené postilami Hugona ze Saint Cher** (ca. 1200–1263) pod evidenčními čísly 710, 807, 808, 809, 810, 850. Konkrétně jde o první díl pokrývající pět Knih Mojžíšových spolu s knihami Jozue, Soudců, Rút, Knihami královskými a Letopisů, jakož i s knihami Tobáš, Judit, Ester a Job. Dále nacházíme druhý díl obsahující žalmy, třetí díl

28 | Nárožnice jsou dochovány po dvou z každé strany, a to na hřbetové straně na přední desce, na zadní desce pak na ořízkové straně nahoře a hřbetové straně dole.

29 | Sojková (pozn. 14), s. 61, resp. 68.

30 | Stanislav Thurzů von Bethlenfalva, *Heraldry of the World*, https://www.heraldry-wiki.com/heraldrywiki/wiki/Stanislaw_Thurz%C3%B3_von_Bethlenfalva, vyhledáno 10. 5. 2022.

Obr. 7 Olomoucký misál (1499), ev. č. 1, znak biskupa Stanislava I. Thurza (dřevorez). Foto: Martin Boukal

31 | Biblia latina (cum postillis Hugonis de Sancto Caro), *Incunabula Short Title Catalogue* (pozn. 10), <https://data.cerl.org/istc/ib00610000>, vyhledáno 16. 4. 2022.

32 | Ibidem.

s knihami Přísloví, Kazatel, Píseň písní, Moudrosti a Sírachovec, čtvrtý díl s prorockými knihami Izajáš, Jeremiáš, Ezechiel a Báruch, šestý díl zahrnující čtyři Evangelia a konečně sedmý díl s knihou Skutky apoštolů, listy apoštola Pavla a Zjevením Janovým. Pátý díl ve sbírkách Knihovny KTF UK schází. V databázi ISTC všechny díly nalezneme pod jednotným kódem ib00610000. Zde se dále dozvídáme, že k vytištění došlo v Basileji a tiskařem byl opět Johann Amerbach starší, přičemž práci vykonal ve spolupráci s významným norimberským tiskařem Antonem Kobergerem starším (cca 1440–1513), jak dokládá dedikační list z 29. října 1498 otištěný v prvním díle.^[31] Dále víme, že pouze první tři díly byly vytištěny před rokem 1501, k vytištění zbývajících částí došlo mezi lety 1501–1502 a přísně vzato se tedy nejedná o inkunábule. Závěrečný sedmý díl je datován k 7. listopadu 1502.^[32]

Obr. 8 Šestý díl Bible s postilami Hugona od sv. Kláry (1501–1502), ev. č. 809, detail kovové spony s usňovým řemínkem. Foto: Martin Boukal

Všechny svazky této ediční řady jsou foliového formátu, vázány celoušňovou vazbou s dřevěnými deskami. Pokryv z tříslem činěné usně je zdoben slepotiskem, konkrétně dvěma do sebe vsazenými dvoulinkovými rámy, prostor mezi rámy i středová část je pak dále zdobena rostlinnými (především růžemi) a ornamentálními motivy. Na deskách vidíme jasné stopy po později odstraněném kování, jak po nárožnicích, tak po středovém kování, a to v podobě bledých míst na usňovém pokryvu, jakož i stop po uchycení hřebíčky. Torza těchto hřebíčků jsou na některých místech zachována. Na základě těchto stop můžeme usuzovat na čtvercovou základnu středového kování a deltoidní tvar nárožnic. Nacházíme rovněž stopy po háčkových sponách s průřezovou záchytkou a s obdélníkovými štítky s rozvětveným vrcholem (u čísel 710 a 809 je u jedné ze spon dokonce zachován nepoškozený usňový řemínek). [Obr. 8] Hřbety jsou druhotně natřeny bílou barvou a opatřeny červenými písmennými a číselnými značkami – patrně historickými signaturami. Ve dvou případech – u čísla 710 a 810 byla část titulu přepsána na přední desku. Díky poškození některých vazeb můžeme vidět, že do motouzové vazby byly vevázány tenké pergamenové proužky, na nichž jasné spatřujeme stopy staršího rukopisu. Nejjasněji jsou tyto viditelné u svazků č. 710 a 850. Rovněž na předeštlí byl patrně druhotně užit jiný rukopis či tisk, což můžeme pozorovat zejména u svazku č. 810.

Všechny svazky jsou opatřeny titulními stranami, kde vedle titulů konkrétních svazků vždy nacházíme dva rukopisné vpisky. První, uvedený vždy pod titulem, nese nápis „Ferdinandi A. Donneck“ a níže doplněné

dva znaky – vlevo na černém, zlatě lemovaném poli tři zlaté pohárky (2, 1), vpravo na stříbrném poli doprava hledící červený pták (nejspíše orlice) se zlatou zbrojí. Pravděpodobně se jedná o jméno dřívějšího majitele a znaky souvisí buď přímo s jeho osobou, nebo s jeho panstvím. [Obr. 9] Ve druhém případě se jedná o rukopisné exlibris doplněné nad titul „Collegii Societatis Jesu Egrae 1699“ a jinou rukou doplněný nápis „Catalogo inscriptus.“ Z nich se dozvídáme, že po jistou dobu (přinejmenším na konci 17. století) byly svazky součástí knihovny jezuitské koleje v Chebu, která zde fungovala mezi léty 1629^[33] a 1773,^[34] což svým výzkumem potvrzuje i Zdeněk Tobolka.^[35] U svazku č. 810 kromě výše uvedeného nacházíme ještě jednu rukopisnou – snad provenienční – poznámku, která byla ovšem později z velké části vyškrábána a není možné ji blíže identifikovat.

U všech svazků rovněž nalézáme stejný typ sazby, přičemž stejně jako u Bible s glosami pseudo-Walafrida Strabona bylo pro sazbu užito kombinované zrcadlo, kdy biblický text je proveden větším písmem uprostřed a je ze všech stran obklopen menšími glosami a margináliemi. Ve všech svazcích dále nacházíme ve větší či menší míře později doplněné rukopisné poznámky, marginálie a podtrhávání v textu. [Obr. 10] V rámci textu nenacházíme zdobené iniciály – ani tištěné ani rukopisné. Obecně je možno konstatovat, že se jedná o velmi utilitárně provedené tisky s minimem výzdoby. Výjimku tvoří první díl (č. 808), který je opatřen množstvím dřevořezových ilustrací, vztahujících se ke starozákonnímu textu. Setkáme se např. s ilustracemi Noemovy archy, Schrány úmluvy, Jeruzalémského chrámu apod. [Obr. 11]

Pokud se jedná o stav jednotlivých svazků, na všech nacházíme větší či menší poškození, nejčastěji u vazeb. U svazků č. 808 a 809 došlo k prasknutí hřbetu, který na jednom místě zcela chybí a je odhaleno šití. V těchto prasklinách pozorujeme pozůstatky staršího, do vazby druhotně použitého rukopisu. [Obr. 12] Ve dvou případech – u čísel 807 a 850 – byla vazba rovněž poškozena necitlivým odstraňováním kování, které bylo vytrženo i s kusem usně. Nejzávažnější míru poškození nacházíme u čísla 810, kde došlo k přelomení zadní dřevěné desky, která tak částečně chybí a zachován je pouze samotný usňový pokryv. Druhým typem poškození, který vedle poškozených vazeb u všech svazků sledujeme, je značná míra napadení hmyzem. Zatímco svazky č. 710 a 807 jsou zasaženy jen mírně (vidíme jen několik málo výletových otvorů zejména na předeštlí), u zbývajících svazků jde o zásahy závažnější, kdy byla napadena nejen vazba, ale i samotný knižní blok. Největší míru biologického poškození vykazuje svazek č. 850, kde zejména přední deska byla napadena do té míry, že se rozpadá, rovněž pokryv v těchto místech zcela chybí.

Vedle výše uvedeného sledujeme zasažení papírového bloku vlhkostí v podobě zahnědnutí papíru a mírného zkroucení, svazky jsou rovněž na některých místech znečištěné kontaktem s tekutinami, případně pokapané voskem, u svazku č. 710 je patrna také stopa po drobném popálení. Velmi specifickým případem z tohoto hlediska je pak svazek č. 809, kde na několika stranách nacházíme silné čáry a škrty provedené nejspíše křídou. I přes výše uvedené je však možné označit stav popisovaných svazků jako stabilizovaný, vazby se dále nerozpadají a knižní bloky jsou relativně kompaktní.

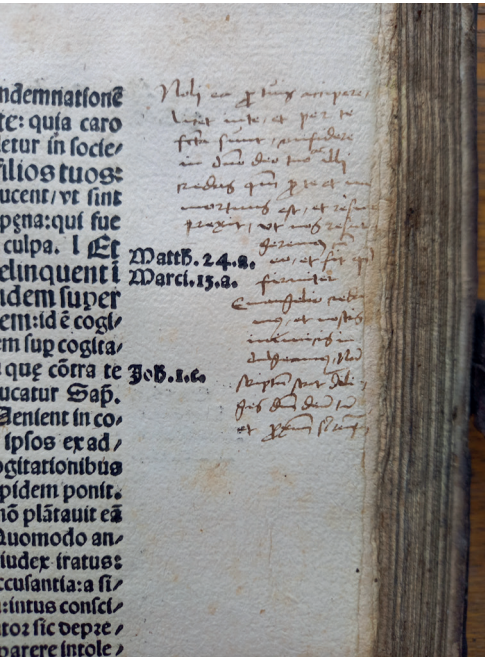
33 | Srov. František Vacek, heslo Jesuité, in: František Josef Studnička (red.), *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí, Třináctý díl*, Praha 1898, s. 291, <https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:7b74a6b0-e6e1-11e4-9c07-001018b5eb5c?page=uuid:09e160e0-05ab-11e5-91f2-005056825209>, vyhledáno 22. 7. 2022. Zdeněk Tobolka uvádí jako rok založení 1628. – srov. Zdeněk Tobolka, *Národní a univerzitní knihovna v Praze, její vznik a vývoj I*. Praha 1959, s. 69.

34 | Srov. Tobolka (pozn. 33), s. 97.

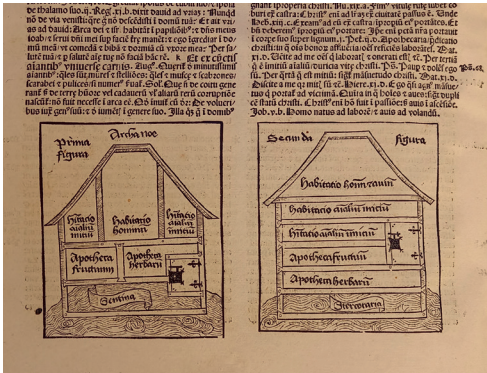
35 | „Psané exlibris na první tištěné straně znělo: ‚Collegii Soc. Jesu Egre Inscriptus Catalogo‘ a letopočet.“ – ibidem, s. 86.

Obr. 9 První díl Bible s postilami Hugona od sv. Kláry (1498), ev. č. 808, detail titulní strany s provenienčními vpisky. Foto: Martin Boukal

Obr. 10 Sedmý díl Bible s postilami Hugona od sv. Kláry (1501–1502), ev. č. 850, detail rukopisné marginálie. Foto: Martin Boukal

Obr. 11 První díl Bible s postilami Hugona od sv. Kláry (1498), ev. č. 808, ukázka výtvarné výzdoby v podobě dřevorezových ilustrací. Foto: Martin Boukal

Závěr

Soubor inkunabulí Knihovny KTF UK svým významem nepochybně přesahuje hranice fakulty a je jedinečnou sbírkou svého druhu v kontextu celé Univerzity Karlovy. Otevírá se zde široké pole dalšího výzkumu, jak z hlediska kodikologického, tak na poli historických věd a teologie. Předmětem zájmu se může stát jak samotné technické provedení jednotlivých svazků, jejich rukodělná vazba, výtvarná výzdoba atd., tak také jejich jednotlivé osudy, dřívější umístění, jakož i okolnosti, za jakých se dostaly na své současné místo. V neposlední řadě se nabízí možnost výzkumu z hlediska jejich obsahu např. v rámci biblistiky a biblické translatologie nebo liturgiky.

Některé ze svazků byly v minulosti vážně poškozeny. V mnoha případech nacházíme mechanická poškození vazeb způsobená opotřebením nebo necitlivými zásahy (především pokud jde o ozdobné kování a jeho druhotné odstraňování). Častá jsou také více či méně závažná poškození způsobená dřevokazným hmyzem. Ve všech případech se však nashledává jedná o poškození minulá, hmyz tedy v současné době již není aktivní. V žádném ze svazků rovněž přes viditelná poškození vlhkostí nepozorujeme projevy mikrobiologického napadení. Můžeme tak s jedinou výjimkou *Olomouckého misálu* označit stav všech zkoumaných svazků za stabilizovaný, navíc jejich současné umístění zabraňuje další destrukci. V rámci preventivní péče jsou rovněž všechny svazky pravidelně kontrolovány, bylo by však žádoucí rozšířit tuto péči o příležitostné ošetřování plynným dezinfekčním prostředkem.

Potěšující zprávou je taktéž pozornost, která je celému souboru v současné době věnována jak ze strany vedení Knihovny KTF UK, tak od vedení fakulty jako takové. Ta dává naději, že alespoň nejpoškozenější svazky se v brzké době dočkají restaurátorského zásahu a budou tak zpřístupněny pro další studium.

Obr. 12 První díl Bible s postilami Hugona od sv. Kláry (1498), ev. č. 808, detail poškození hřbetu s viditelnými pozůstatky staršího rukopisu. Foto: Martin Boukal

SUMMARY

INCUNABLES IN THE CATHOLIC THEOLOGICAL FACULTY LIBRARY, CHARLES UNIVERSITY

The main goal of the article is to introduce the collection of twelve incunables from the Catholic Theological Faculty library, Charles University, to the professional public; until recently, the collection was out of research focus.

The individual volumes were first investigated from the historical point of view – their publishing history was mapped, in particular, the publishing date and the name of the publisher or the printer. The Incunabula Short Title Catalogue international database was employed extensively. Besides, the survey included codicological issues, namely the type and execution of the bookbinding and the printing process or decoration. In terms of the bookbinding, all the items, except for one, there are full leather bindings with wooden boards. The decoration is rather modest, corresponding to the purpose of the books, and the decorated parts are mainly initials. More elaborate decoration, such as illuminated and woodcut initials, or illustrations, occurs rarely.

Another important part of the survey was the description of the current condition of the individual volumes, displaying various types of damage. They can be divided into mechanical damage in the form of more extensive or minor tears of the bookbinding or the book block, traces of wood-destroying insects, and finally, effects of exposure to a humid environment. Despite the wide range of damage, we can say the condition of all the bookbindings has been stabilized (except for one) and that, due to appropriate handling, no further mechanical damage will be caused, at least. Nevertheless, many volumes call for a major or minor restoration treatment.

The incunables collection of the Catholic Theological Faculty library, Charles University, is a unique set in the context of the whole university. It opens a vast space for further research from the codicological, historical or theological viewpoints.